

SUYLA İLGİLİ ATASÖZLERİNDE ÇEVRE - DOĞA VE ÇEVRE EĞİTİMİNE YÖNELİK BİLGELİK UNSURLARI

Yahya Aydın¹, Ömer Seyfettin Sevinç²

Öz

Atasözleri, toplumların yaşam karşısındaki tutum, davranış ve düşüncelerini ifade eden özlü sözlerdir. Onların deneyim ve yaşam biçimlerini yansıtır. Toplumların kültürleri içerisinde önemli bir yere sahiptir ve bilgelik unsurlarıdır. Bu yönüyle atasözlerinin kapsamı çok geniştir. Bu çalışmada, “suyla ilgili atasözlerindeki çevre-doğa ve çevre eğitime yönelik bilgelik unsurları” ele alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Derlenen atasözlerinin bilgilendirici, öğretici olduğu kadar uyarıcı olduğu da görülmektedir. Bu nedenle atasözlerinin diğer branşlarda olduğu kadar, çevre eğitiminde de kullanılabilirliği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri; su-çevre; insan yaşamı; çevre eğitimi

WISDOM ELEMENTS RELEATED ENVIRONMENT - NATURE AND ENVIRONMENTAL EDUCATION IN PROVERBS WHICH ARE CONNECTED WITH WATER

Abstract

Proverbs are concise words that express the attitudes, behaviors, and thoughts of societies in relation to life. It reflects their experience and way of life. It has an important place in the cultures of the societies and is the elements of wisdom. In this study, the elements of wisdom about environment-nature and environmental education in proverbs related to water have been discussed. In this study, qualitative research method was used. Data collection in qualitative research is often preferred as a means of document analysis techniques were utilized. It is also seen that the compiled proverbs are as stimulating as informative, instructive. For this reason, it can be said that the proverbs can be used in environmental education as much as they are in other branches.

Keywords: Proverbs; water-environment; human life; environmental education

GİRİŞ

Dil, insanın varoluşunun bir parçası olduğu kadar yaşamını anlamlandırmasının bir biçimi ve aracıdır. Dil yoluyla, varlığın karmaşık meseleleri üzerine kafa yoran insan, birtakım sonuçlara ulaşmış, bunları çeşitli biçimlerde ifade etmiştir. Bunlardan sözlü dil, yazı diline göre daha önceliklidir.

Sözlü kültür olarak adlandırılan yazı öncesi dönem, insanlığın ve toplumların çocukluk devirleri olarak değerlendirilir. Bu süreçte insanoğlu, öncelikle içinde bulunduğu evreni adlandırmaya -dolayısıyla anlamlandırmaya- başlamıştır (Yılmaz, 2010: 61). Sözlü kültürün önemli unsurlarından biri olan ve bütün kültürlerde var olan atalar sözü / atasözleri, “yüzyıllar boyunca, halk tarafından çeşitli olayların görülmesiyle gözlem ve denemeden çıkarılmış, halk arasında dilden dile dolaşarak kuşaktan kuşağa

¹ Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, yahyaaydin@duzce.edu.tr

² Düzce Üniversitesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, omersevenc@duzce.edu.tr

geçen, az kelime ile maksadı anlatan kurallaşmış sözler” (Özön, 1954: 26) olup insanın belirli durumlar karşısında nasıl davranması gerektiği hususunda yol gösterici bir niteliğe sahiptir.

Millî Kütüphane Başkanlığının yayımladığı “Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II (2001: VIII-IX) adlı eserde; “*Muazzam bir medeniyet tarihi, en aşağı üç bin yıllık bir dili olan, dünyada çok geniş sahalara yayılmış, devamlı savaşlar ve fetihler yaptığı ve muhtelif milletlerle karıştığı için çok fire vermiş olan ve bugün saf kalmış nüfusu 120 milyon rakamıyla ölçülmekte bulunan Türk milletinin atasözlerinin, dünyanın eskilik bakımından en kıdemli atasözleri arasında*” yer aldığı belirtilir. İlgili çalışmada belirtildiği üzere, Orhun Abidelerinde birkaç tane atasözü mevcut olduğu gibi, Miladi on birinci asra ait (1077) Divanü Lügati’t Türk’te de 290 kadar atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerinden bir kısmı (60 kadarı) anlamlarını koruyarak, günümüz Türkçesine geçmiştir.

Ömer Asım Aksoy (1993: 15), atasözlerinin uzun bir gözlem ve deneyim sonucu oluşan, “ulusların ortak düşünce, kanı ve tutumunu belirten ve bize yol gösteren” niteliklerine dikkat çekmiştir. Bir atasözünüyle belgelendirilen tutumun doğruluğunun herkesçe kabul edildiğini dile getirmiş ve anlaşmazlıklarda bir atasözünün en büyük yargıcı gibi işlev gördüğünü belirtmiştir. Yetiş de (1993: XI) atasözü ve deyimlerin, “bir milletin kültür seviyesini, hayat tecrübesini, dünyaya bakışını” gösterdiğini ifade ederek bu sözlü kültür verimlerinin, “tabiat ve insan arasındaki yoğrulmanın ürünü” olduğunu kaydeder.

Aksan (2003: 81-82), kimi atasözlerinin unutulup gittiğini kimilerinin ise binlerce yıldır yaşadığını ifade eder. Ona göre, gözlem ve deneyim sonucu elde edilen gerçeğe dayanan atasözleri, bilgelik unsurlarıdır ve her kültürde benzerlerine rastlanabilir. Ayrıca dilden dile de aktarılabilirler.

Boratav (1973: 129-131) atalar sözünün ayırıcı nitelikleri olarak “biçim ve içerik özelliklerini” göstermiş bunları da “kısalık, kesinlik, anlatımdaki aydınlık ve kuruluk” olarak belirtmiştir. Atasözlerini “asıl atasözleri ve atasözleri değerinde deyimler” şeklinde iki başlık altında inceleyen yazar, asıl atasözlerinin “bir öğüt, bir davranış kuralı, bilgelik, bir yargı” yüklendiklerini belirterek, bunları da iki alt bölüme ayırır. Buna göre: “a) Bir yargıyı, ya da bir gözlemi kapsayan atasözleridir. Bunların kimisinde bir davranış kuralı, öğretme, ibret dersi verme amacı sezilir. Bunlardan kimisi ahlaki anlam yüklenmiş bir gözlemi dile getirirler. Kimisinde de tabiat ve günlük yaşama olgularına değin bir gözlem, eleştiri anlamında kullanılır. b) İkinci alt bölümdeki atasözleri dolambaçsız, açık bir öğüt, akıl verme, ya da yasaklama biçimindedirler.” Bu bağlamda denilebilir ki “atasözü eski hikâyelerin enkazıdır ve tıpkı duvardaki sarmaşık gibi onda da olayın etrafını bir ibret dersi sarmıştır” (Benjamin, 2006: 99). Türk atasözleri de bu açıdan bakılınca, çeşitli alanlarla ilgili araştırmalar için oldukça elverişli bir kaynak olarak görünmektedir. Çevre-doğa ve su kavramları, bu konulardan bir kaçını oluşturur.

Atasözleri, taşıdıkları ulusal ve toplumsal niteliklerle çevre-doğa ve suyun önemi hakkında, bireyleri daha bilinçli, yaşadıkları toplumun değerlerini içselleştirmiş kişiler hâline getirebilir. Yaygın eğitimin amaçlarından biri olan bu husus, kültür ve değer aktarımı açısından oldukça önemlidir.

Çepel’e (1992) göre “çevre, canlıların yaşayıp gelişmesini sağlayan ve onları sürekli olarak etkileri altında bulunduran fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür”. Çevre eğitimi ise “çevrenin korunması için tutumların, değer yargılarının bilgi ve becerilerin geliştirilmesi ve çevre dostu davranışların gösterilmesi ve bunların sonuçlarının görülmesi süreci (Erten, 2004)” olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda atasözlerinde; “iklim, yeryüzü şekilleri, toprak, bitkiler ve sular gibi fiziki coğrafya elemanlarına vurgu yapıldığı” (Yaşar ve Örgü Yaşar, 2010: 587) gibi, doğa sevgisi ve doğanın korunması gerektiği fikrini aşılama çalışmaları da yer aldığı görülmektedir. Örneğin, “*Kurumuş ağacın suyu olmaz.*” atasözünde anlatılmak istenen, kurumuş ağaç içerisinde özsuyunun

bulunmadığıdır. Çevre eğitimi açısından verilmek istenen mesaj ise; kaybedilmiş doğal güzelliklerin bir daha geri getirilemeyeceğidir (Yaşar ve Örgen Yaşar, 2007: 103). Bu tür atasözleri insanı, gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi muhtemel felaketler karşısında tavrı almaya zorlarken aynı zamanda yol gösterici bir nitelik taşırlar. Zaten atasözlerinin çevre eğitiminde bir model olarak kullanılabilmesi, Karakuş ve Keçe (2012: 142) tarafından ortaya konmuştur.

Bozyurt ve Koca'ya (2011: 90) göre, insanın yaşadığı doğal ve beşerî çevrenin özellikleri de atasözlerine ilham kaynağı olmuştur. Bu nedenle atasözlerinin analizi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de çevre ile insan arasındaki ilişkileri belirlemede etkili olmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Türk kültürünün önemli verimlerinden biri olarak kabul edilen atasözleri, farklı disiplinlerle ilgili birçok araştırmaya konu edilmiştir. Atasözlerinin, öğrencilerin düşüncelerini geliştiren, olaylardan ders çıkarma, yorumlama, ilişkilendirme gibi yeteneklerini olumlu yönde etkileyen özlü sözler olduğu ileri sürülmüştür. Bu çalışmanın amacı da suyla ilgili atasözlerindeki çevre ve doğaya yönelik bilgelik unsurlarının saptanması ve eğitimde kullanılabilirliğinin incelenmesidir. Çevre ve doğaya ilişkin konular Milli Eğitim Bakanlığının hazırlamış olduğu 2018 öğretim programında yer almaktadır. Programdaki derslerden özellikle Hayat Bilgisi, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler ve Türkçe dersi öğretim programları incelendiğinde bu durum açıkça görülür.

Tablo 1. MEB 2018 İlköğretim Programında yer alan bazı dersler ve bu derslerdeki çevre ve doğaya ilişkin ünite, konu alan adı ve açıklamalar

DERSLER	SINIF	ÜNİTE ADI	KONU ALAN ADI / ÖĞRENME ALANI	KONU / KAVRAMLAR / ÜNİTE AÇIKLAMASI
Hayat Bilgisi	1	Doğada Hayat (Ünite No: 6)		İlkokul 1. sınıf seviyesinde öğrencilerden; (...) yakın çevrede bulunan bitki ve hayvanlar, mevsimler ve özellikleri ile geri dönüşüm gibi konular hakkında bilgi, beceri ve değer sahibi olmaları beklenmektedir.
	2	Doğada Hayat (Ünite No: 6)		İlkokul 2. sınıf seviyesinde öğrencilerden; (...) bitki ve hayvan yetiştirme, doğa olayları ve doğal afetlere karşı alınabilecek önlemler gibi konular hakkında bilgi, beceri ve değer sahibi olmaları beklenmektedir.
	3	Doğada Hayat (Ünite No: 6)		İlkokul 3. sınıf seviyesinde öğrencilerden; (...) insan ve çevre etkileşiminin sonuçları ile doğa ve çevreyi koruma konusunda sorumluluk alma gibi konular hakkında bilgi, beceri ve değer sahibi olmaları beklenmektedir.
Fen Bilimleri	4	İnsan ve Çevre	Canlılar ve Yaşam	Bu ünite öğrencilerin yaşam için gerekli kaynakları, kaynakların tasarruflu kullanımına yönelik bilgi ve becerileri kazanmaları amaçlanmaktadır.
	5	İnsan ve Çevre	Canlılar ve Yaşam	Çevre kirliliği, çevreyi koruma ve güzelleştirme, insan-çevre etkileşimi (insanın çevreye etkisi), yerel ve küresel çevre sorunları.
	8	Enerji Dönüşümleri ve Çevre Bilimi	Canlılar ve Yaşam	(...) çevre bilimiyle ilgili yaşam içerisindeki madde döngülerini fark etmeleri, çevre sorunlarını bilmeleri ve çevre sorunlarına karşı çözüm önerileri sunabilmeleri bunlara ilişkin bilgi ve beceriler kazanmaları amaçlanmaktadır.
Sosyal Bilgiler	4		İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Bu öğrenme alanı işlenirken doğal çevreye duyarlılık değeriyle (...) gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

5	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Bu öğrenme alanı işlenirken doğal çevreye duyarlılık ve dayanışma gibi değerlerle harita okuryazarlığı, çevre okuryazarlığı ve gözlem gibi becerilerin öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.
6	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Bu öğrenme alanı işlenirken vatanseverlik ve doğal çevreye duyarlılık gibi değerlerle mekân algılama ve harita okuryazarlığı gibi becerilerin öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

Yine benzer şekilde Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın uygulanması sürecinde de her sınıf düzeyinde 8 tema işlenmesi öngörülmüş, zorunlu olanlarının dışında "Doğa ve Evren" seçmeli temasına da yer verilmiştir. Bu tema içerisinde bitkiler, hayvanlar, canlılar, çevre, çevrenin korunması, doğa, doğa olayları, doğal afetler, iklim, kar, manzaralar, mevsimler, renkler, uzay, yağmur, yeryüzü vb. gibi konular yer almaktadır (MEB, 2018). Bu bağlamda çevre ve doğaya ilişkin atasözlerinin programda yer alan derslerde kullanılması kültür ve değer aktarımı açısından da büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın Modeli, Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden "doküman incelemesi" tercih edilmiştir. Doküman inceleme, araştırmanın konusu ile ilgili bilgi içeren materyallerin analizidir. Doküman incelemeye başlı başına veri toplama aracı olarak da başvurulabilir (Aktaş, 2015: 363). Merriam'ın (2013: 132-136) belirttiği gibi doküman çeşitlerinden biri de "popüler kültür evraklarıdır". Toplumun kendi halkını eğlendirmek ve bilgilendirmek bazen de ikna etmek için ürettiği edebî çalışmalar da bunlardan birisidir.

Çalışmamızda Türk atasözleri "içerik analizi yöntemiyle" çözümlenmiştir. Bu yöntem yoluyla "verileri tanımlamaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışırız. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği biçimde organize ederek yorumlamaktır" (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 227). Bu çerçevede öncelikle analiz birimi olarak ana kategoriler ile alt kategorilerin belirlenip tanımlanması, ardından da analizin yapılacağı bağlam biriminin (cümle, paragraf ...) seçilmesi gerekir. Kategori oluşturma, veri analizidir. Kategorinin temayla, örüntüyle, bulguyla ve araştırma sorusuna verilen cevapla aynı olduğu ifade edilebilir. Kategorilerin isimleri ve veriyi sınıflamak için kullanılan tasarı çalışmanın odağını oluşturduğu ifade edilebilir (Merriam, 2013: 167-170).

Türk atasözleri ve deyimlerinin tasnifiyle ilgili öncü ve klasikleşmiş çalışmalardan biri Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II" adlı incelemesidir. Bu eserde Türk atasözleri "kavram özellikleri" açısından yedi başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunlar: "1. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini –uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak- yansızca bildiren atasözleri, 2. Doğa olaylarının nasıl olageldiklerini –uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten atasözleri, 3. Toplumsal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri, 4. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri, 5. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri, 6. Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri, 7. Kimi inanışları bildiren atasözleri" (Aksoy, 1993: 17 - 19).

Çalışmamızda ana kategori "su-çevre-doğa" başlığı olarak belirlenmiş, alt kategoriler ise Ömer Asım Aksoy'un kavram özellikleri tasnifinden hareketle "A. Doğa olaylarının nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten atasözleri, B. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya

ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri, C. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri, D. Su ve çevre ilişkisi bağlamında töre ve gelenekler ile kimi inanışları bildiren atasözleri” olarak belirlenmiştir. Daha sonra “Kavram Özellikleri” başlığı altında oluşturulan alt başlıklar ve bunlarla ilişkili atasözleri, anlam ve yorumları gerçekleştirilmiştir. Araştırmada bulguların sunumu ve bunlara ilişkin yorum ve değerlendirmeler birlikte yapılmış, sonuç ve öneriler bölümünde de genel değerlendirmelere yer verilmiştir

Bu bağlamda bahsedilen yöntem uygun olarak çalışma yapılırken Millî Kütüphane Başkanlığının “Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II”, Ömer Asım Aksoy’un “Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II”, Metin Yurtbaşı’nın Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü I ile bu konuda yazılmış çeşitli makalelerden (Bozyurt ve Koca, 2011; Gülüm, 2009; Yaşar ve Örgü Yaşar, 2007; 2010) yararlanılmıştır.

BULGULAR ve YORUMLAR

Su-çevre-doğa temalı atasözleri dört alt kategori altında sınıflandırılmış ve her alt kategori altında ilgili atasözlerine yer verilerek yorumları yapılmıştır.

A. Doğa Olaylarının Nasıl Olageldiklerini - Uzun Bir Gözlem Sonucu Olarak - Belirten ve Su-Çevre-Doğa İlişkisini Anlatan Atasözlerine İlişkin Örnekler:

1. *Mart kuruluk, nisan yağmurluk. / Martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye.*
2. *Martta yağmasın, nisanda dinmesin (mayısta ara sıra).*
3. *Zemheride kar/yağmur yağmadan kan/zehir yağması iyi.*
4. *Yaz yağmuru tez geçer. / Yaz yağmuru gibi, gelir, geçer.*
5. *Akarsu çukurunu kendi kazar. / Su aka aka yolunu bulur. / Su damla damla, taşı deler.*
6. *Çok yağış yeri bozar, çok söz ili. / Su çok gelirse arkını bozar. / Su akar taş kalır.*
7. *Lodosun gözü yaşlı olur.*

A kategorisinde yer alan 1, 2 ve 3 no.lu atasözlerinde mevsimler ve yağışlar konusuna değinilmiş; yağışların tarımla uğraşanlar için önemine vurgu yapılmıştır. 2 no.lu sözde mart ayının kurak, nisan ayının yağışlı geçmesinin çiftçinin yüzünü güldürdüğü; 3 no.lu sözde ekin (mahsul) için mart yağışının arzu edilen bir durum olmadığı, nisanda bol yağışın, mayıs ayında ise ara sıra meydana gelen yağışın çok faydalı olduğu belirtilir. Ayrıca zemherideki yağışın çiftçilerin o mevsimdeki tarla işlerini yapmalarına, tarlayı sürmelerine engel olacağı, bu yüzden de o yıl iyi ürün alınmayacağı anlatılır. 4 no.lu sözde de yaz yağışlarının, özellikle de kırkikindi yağmurlarının kısa süreli ve lokal oluşu dile getirilir. 5 ve 6 no.lu atasözlerinde ise, akarsuların aşındırma faaliyetleri veciz bir şekilde anlatılmaktadır. Nitekim bu atasözlerinde akarsuların yataklarını önce derine doğru, alçak bir araziye geldiğinde ise yana doğru aşındırmaya başladığı ve yer çekimine bağlı olarak suların hedef noktası olan deniz veya göllere kadar ulaşmaya çalıştığı belirtilmektedir. Yani yeryüzünde her şeyin bir doğal seyrinin olduğu vurgulanmaktadır (Bozyurt ve Koca, 2011: 92). 7 no.lu atasözünde lodos rüzgârının yağmuru getirdiği belirtilir.

B. Denemelere ya da Mantığa Dayanarak Doğrudan Doğruya Ahlak Dersi ve Öğüt Veren, Su-Çevre-Doğa İlişkisini Anlatan Atasözlerine Örnekler:

1. *Ateş ile sel dilsiz düşmandır, haber vermeden gelir.*
2. *Ateşle su hatıra bakmaz.*
3. *Su hatıra bakmaz.*
4. *Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır. / Tepe mahsulünü yel alır, dere mahsulünü sel alır.*

5. *Gece yağar, gündüz açar, yıl düzgünlüğü; erkek söyler, kadın susar, ev düzgünlüğü.*
6. *Susuz ağaç meyve vermez. / Susuz bağ [olmaz], ağaçsız dağ [olmaz].*
7. *Yağmursuz ekin olmaz.*

B bölümünde yer verilen 1, 2 ve 3 no.lu atasözlerinde ateş ve selin yol açacağı afet riski ve zararlarını azaltmak için hazırlıklı olmak, ona göre tedbirli davranmak gerektiği belirtilir (Kadıoğlu, 2011). Yine aynı araştırmacıya göre 4 no.lu atasözü de afet riski ve zararlarını azaltmak bağlamında, üzerinde durulan atasözlerindedir. Doğayla olan ilişkilerimizde doğanın koyduğu kurallara göre davranmamız gerekir. Aksi büyük felaketlere yol açabilir. 5 no.lu atasözünde gece yağmur yağar, gündüz güneş açarsa o yılın uğurlu, bereketli olacağı; 6 no.lu sözlerde ise bitki ya da insan için uygun koşullar sağlanmazsa, verim almanın mümkün olmayacağı belirtilir. 7 no.lu atasözünde de 6 no.lu sözdekine benzer şekilde, susuz hiçbir canlının yaşayamayacağı, sulanmayan bitkilerin de kuruyup ölecekleri ifade edilir.

C. Birtakım Gerçekler, Felsefeler, Bilgece Düşünceler Bildirerek (Dolayısıyla) Yol Gösteren Su-Çevre-Doğa İlişkisini Anlatan Atasözlerine Örnekler:

1. *Üç sür, bir su ver.*
2. *İki çapa bir su, yağmur yerini tutar.*
3. *Orman yağmurun yularıdır.*
4. *Ağaçlı obayı sel almaz. / Ağaçlı köyü sel almaz.*
5. *İnsanın söylemezinden, suyun şarlamazından korkulur.*

C kategorisindeki 1 ve 2 no.lu atasözlerinde ise toprağın verimi için zamanında yapılan işlerin toprak için yağmur kadar faydalı olacağına işaret edilmiştir. İyi ürün almak için toprağı yeterli derecede havalandırmak, kabartmak kadar bunun peşi sıra toprağı sulamanın da önemine dikkat çekilmiştir. Çapa yapmanın faydası çok büyüktür. Tarladaki yabancı otlar yok edilir, toprak kabartılır, havalandırılır, toprak suyunun uçup gitmesi önlenir. Bunu üzerine yapılacak sulama da toprak için çok faydalıdır. Yine bu kategorideki 3 ve 4 no.lu atasözlerinde, bitki örtüsü ve ormanların önemine dikkat çekilmektedir. Ağaç ve bitki örtüsünün sık ve yoğun olduğu bölgeler, kıraç yerlere göre daha fazla yağış alır. Ormanlık alanlar, yağış oluşumunu kolaylaştırır. Ayrıca burada bitki örtüsünün su akışını dengelemesi de söz konusu edilmiştir. Bitki örtüsünün gür olduğu alanlarda sellenme olmamaktadır. 5 no.lu atasözünde, durgun ve yavaş akan suların derin ve tehlikeli olduğu belirtilmiştir.

D. Su ve Çevre İlişkisi Bağlamında Töre ve Gelenekler ile Kimi İnanışları Bildiren Su-Çevre-Doğa İlişkisini Anlatan Atasözlerine İlişkin Örnekler:

1. *Su her şeyi temizler.*
2. *Temiz su akar, durgun su kokar. / Su akmazsa kirlenir.*
3. *Akar su aklığına akar. / Akar su murdar olmaz/Akar su pislik tutmaz. / Akarsu kir tutmaz. / Su akmazsa kirlenir.*

D kategorisinde yer alan atasözlerinde temizlik için en gerekli olan şeyin su olduğu, su olmadan temizliğin olamayacağı, akan suyun pisliği süpürüp götürceği ve bu yüzden daima temizlik getireceği anlatılır. Ama durgun suyun pisliği tutup kokacağı ve bataklık hâline geleceği ifade edilir. Yine bu bölümde akan suların, durgun sulara göre kirliliğe karşı daha dirençli olduklarına işaret edilmektedir. Gerçekten de akarsuların güzergâhları boyunca hem fiziksel, hem de biyolojik ve kimyasal olarak doğal

arınma mekanizmalarına sahip oldukları bilinmektedir (Bozyurt ve Koca, 2011: 93). Eski bir inanışa göre akarsuların -ne kadar kirletilirse kirletilsin- temiz kalacağı kabul edilir.

4. *Kar çiftçinin yorganıdır. / Kar yerin gömleğidir.*
5. *Kar toprağın mayasıdır.*
6. *Kar yılı, var yılıdır.*
7. *Kar toprağın bereketidir. / Kar yağar, bereket artar.*
8. *Hıdırellez yağmurunun damlası altın olur.*
9. *Martta yağmaz, nisanda dinmezse sabanlar altın olur. / Karakışta karlar, martta yağmaz, nisan da durmazsa değme çiftçinin keyfine. / Nisan yağmuru: altın araba, gümüş tekerlek*
10. *Nisan yağmuru ambara yağar.*
11. *Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur.*
12. *Nisan yağmursuz, mayıs gülsüz olmaz. / Nisanın yağmuru, Mayısın şebnemi.*
13. *Sağanaklı yağmur tez geçer.*
14. *Martta sular kurur, Nisanda sular yürür. / Martta yağmasın, nisanda dinmesin.*

4-13 no.lu atasözlerinde ise yağmur ve kar yağışlarının önemine vurgu yapılmakta ve yeryüzünde her türlü üretimin yağışlara bağlı olduğu belirtilmektedir. 4-5 no.lu sözlerde karın toprağı koruyup, nemli tuttuğı için verimliliğini arttırdığı ifade edilir. 6-7 no.lu sözlerde kar ne kadar çok yağarsa, ürünün o kadar bol olacağı, kışın yağın karın, toprağı susuz bırakmayacağı, daha verimli hale getireceğı ve dolayısıyla da toprağı besleyeceğı vurgulanır.

8-13 no.lu atasözlerinde de tabiatta meydana gelen iklim değışikliklerinin zamanında olursa yararlı ve güzel olacağı kaydedilir. 8 no.lu sözde Hıdırellez yağışlarının çiftçi için çok değerli olduğunun altı çizilir. 9 no.lu sözde toprakla uğraşın kişilerin kar toprağı kapattığı için dinlendiğı, yağın karın toprağı da zararlı etkenlerden koruyup dinlenmesini sağladığı belirtilir. 10-12 no.lu sözlerde ise nisan ayı yağmurlarının ürünün verimini arttırdığı, ekin saplarını geliştirdiğı, mayıs yağmurlarının ise başakların dolgunlaşmasını sağladığı anlatılır. 13-14 no.lu atasözünde ise yağışların zamanında olursa yararlı ve güzel olacağı bunun sonucu olarak da bol ürün alınıp çiftçinin yüzünün güleceğı söylenir.

15. *Su, ürünün anası.*
16. *Susuz yer, kısır mal.*
17. *Yağmurla yer göğerrir, alkışla er.*
18. *Gökten rahmet, yerden nimet, olur bereket.*
19. *Gök ağlamasa, yer gülmez.*
20. *Kar yağdı, ekmeğ yağdı; yağmur yağdı, yağ yağdı (Bozyurt ve Koca, 2011: 94).*

Son olarak 15-20 no.lu atasözlerinde ise, özellikle suyun hayat kaynağı olduğu ve yağışların hayati öneme haiz olduğu vurgulanır. Aynı zamanda her türlü üretimin, bolluk ve bereketin kaynağı olarak da yağışların önemine dikkat çekilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Uzun yıllar içinde, geçmişten günümüze, nesilden nesile aktararak yaşatılan atasözleri gibi pek çok folklorik ve sözlü kültür unsurlarının intikal ettiği Anadolu, zengin bir halk kültürüne sahiptir. Bu unsurlar Anadolu halkına ilham kaynağı olmakta, günlük yaşamlarında onlara yol göstermektedir.

Örgün eğitim kurumlarının yaygınlık kazanmadığı devirlerde, yaygın eğitimin bir unsuru olarak halk edebiyatı ürünleri, kültürel aktarımın en önemli aracı olmuştur. Destanlardan halk hikâyelerine uzanan bir yelpazede çeşitli türler, toplumda yetiştirilmek istenen insan tipi ve eğitim anlayışının boyutlarına ilişkin önemli veriler sunar. Mehmet Kaplan (2007), muhtelif halk edebiyatı ürünlerinde yer alan tipleri incelemiş ve onların içinde doğdukları toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ettiğini belirtmiştir. Bu tiplerin, bir medeniyet dairesinden diğerine geçerken değiştiğini vurgulamıştır. Akkaya (2010) ise “Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Halk Eğitimi” adlı çalışmasında, bu eğitimin boyutlarını “dini, bireysel ve toplumsal” olarak belirlemiştir.

Yukarıda da örneklerini verdiğimiz A kategorisi olan “doğa olaylarının nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten ve su-çevre-doğa ilişkisini anlatan atasözleri”nde genel olarak; su-doğa-çevre ilişkisi bağlamında; mevsimler ve yağışları konusuna dikkat çekilmiş; zamanlı yağışların tarımla uğraşanlar için önemine vurgu yapılmış, akarsuların aşındırma faaliyetlerine değinilmiştir.

B kategorisindeki; “denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren, su-çevre-doğa ilişkisini anlatan atasözlerinde ise genel olarak; selin yol açacağı afet riski ve zararlarını azaltmak için hazırlıklı olmanın ona göre tedbirli davranmanın gerektiği belirtilir. Susuz hiçbir canlının yaşayamayacağı, sulanmayan bitkilerden verim almanın mümkün olamayacağı, bu bitkilerin kuruyup ölecekleri ifade edilir.

C kategorisi olan “birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren su-çevre-doğa ilişkisini anlatan atasözlerinde” de toprağın verimi için yapılacaklar, bitki örtüsünün önemi ve bazı tehlikelerden korunma hususlarına dikkat çekilmiştir.

Son olarak D kategorisi olan “su ve çevre ilişkisi bağlamında töre ve gelenekler ile kimi inanışları bildiren su-çevre-doğa ilişkisini anlatan atasözleri”nde ise, temizlik için suyun önemi, akar ve durgun suların özellikleri, mevsimsel yağışların önemi, her türlü üretim için suyun hayat kaynağı olduğu vurgulanır.

Doğaya ilişkin atasözleri, günlük hayatta kullanılırken mecazi anlamıyla birlikte kullanılabilenlerde ise de bu sözler, aynı zamanda çevre ile ilgili gerçeklere de işaret eder. Doğal çevre ve insan birbirinin ayrılmaz bir parçası olduğundan, doğa için söylenmiş atasözleri de gerçek hayatı yansıtmaları, insana yol göstermesi, zaman zaman onu uyarması ve bilgilendirmesi bakımından dikkate alınması gereken önemli bir unsurdur. Türk halkına ait doğa için söylenmiş ortak atasözleri incelendiğinde yağmur, kar, rüzgâr, su, akarsu, dağ vb. kavramlarının çok kullanıldığı görülmektedir (Gülüm, 2009: 58).

Bu çalışmada su-çevre ilişkisine yönelik olarak derlenen doğa için söylenmiş atasözlerinin de diğer atasözlerinde olduğu gibi bilgilendirici, yol gösterici, uyarıcı niteliklere sahip olduğu görülmüştür. Bu özelliklerine uygun olarak, atasözlerinin aynı zamanda çevre eğitimi bağlamında çevre bilincinin geliştirilmesinde önemli role sahip olduklarını, olabileceklerini söyleyebiliriz. Alanyazın ve çevre bilinci, çevre eğitimi ile ilgili yapılan tanımlamalar dikkate alındığında çevre bilincinin geliştirilmesinde öğretmenlere önemli sorumluluklar düştüğü görülür. Böylelikle eğitimin her kademesinde görev yapan öğretmenlerin çevre sorunları ve çözümleri konusunda bilgili, bilinçli ve duyarlı olmaları beklenmektedir (Ören vd., 2010: 139).

Bu çerçevede, öğretmenlerin atasözlerini çevre eğitimi için kullanmalarının aşağıdaki olası faydaları sağlayacağı söylenebilir:

- a. Dersler daha da ilgi çekici hâle gelebilir ve öğrencilerin derse aktif katılımı artabilir. Öğrencilerin soyut kavramları somutlaştırması kolaylaştırılabilir, böylece öğrenme daha da kalıcı hâle

- gelebilir. Bu bağlamda atasözlerine sadece Türkçe derslerinde değil, konuların içeriğine, kavram kazanımlarına uygun olacak şekilde diğer derslerde de yer verilmelidir.
- b. Öğrencilerde farkındalık oluşturabilir. Bunun için de öğrencilerin ödevlerinde vb. çalışmalarında atasözlerini toplamaları, sunmaları, sergilemeleri teşvik edilerek, çevresel değerlerimize ilişkin farkındalıkları artırılabilir.
- c. Pek çok gerçek, inanış, toplumsal ve doğal olayın dile getirildiği atasözlerimizle, özellikle su-doğa-çevre konularına ilişkin çevresel değerlerimizin önemine dikkatler çekilerek, öğrencilere çevre bilinci aşılanıp bu yönleri güçlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, N. (2010). Âşık tarzı şiir geleneğinde halk eğitimi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*. (S) 27. 88-100.
- Aksan, D. (2003). *Dil, şu büyüklü düzen...*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1, atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aktaş, M.C. (2015). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri (editör: Mustafa Metin)*. Ankara PegemA Yayınları.
- Benjamin, W. (2006). *Son bakışta aşk*. (sunuş ve hazırlayan: Nurdan Gürbilek) İstanbul: Metis Yayınları.
- Boratav, P. N. (1973). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozyurt, O. ve Koca, N. (2011). Başlıca Coğrafi İçerikli Atasözleri ve Bunların Milli Kültür Açısından Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XIII, Sayı:1*. 89-100
- Çepel, N. (1992). *Doğa çevre ekoloji ve insanlığın ekolojik sorunları*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Erten, S. (2004). Çevre eğitimi ve çevre bilinci nedir, çevre eğitimi nasıl olmalıdır? *Çevre ve İnsan Dergisi, Çevre ve Orman Bakanlığı Yayın Organı*. Sayı 65/66.
- Gülüm, K. (2009). Coğrafya öğretiminde kullanılabilecek doğa için söylenmiş Türk ve Türkmen (Türkmenistan) atasözleri üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 1 Sayı: 1. (s. 51-58).
- Kadıoğlu, M. (2011). Atasözleriyle Osmanlı Türk afet yönetimi kültürü. [Erişim tarihi: 07/12/ 2017, http://www.hurriyet.com.tr/](http://www.hurriyet.com.tr/)
- Kaplan, M. (2007). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 3/tip tahlilleri*. İstanbul: Dergâh yayınları.
- Karakuş, U. – M. Keçe (2012). Türk atasözlerinde doğal çevre algısı ve çevre eğitimi açısından önemi. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*. Vol. 4, No. 3 (2012) 13-145.
- Merriam, S.B. (2013). *Nitel araştırma/desen ve uygulama için bir rehber* (çeviren: Selahattin Turan ve diğerleri). Ankara: Nobel Yayınları.
- MEB (2018). Öğretim programları. [Erişim tarihi: 05/03/ 2018, http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx](http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx)
- Millî Kütüphane Başkanlığı, (2001). *Türk atasözleri ve deyimleri 1-u*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ören, Ş. F., Kıyıcı, G., Erdoğan, E. ve Sevinç, S. Ömer (2010). Çevre bilincine sahip öğretmen nitelikleri ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt. 11, Sayı. 1, ss. 133–152.
- Özön, N. M. (1954). *Edebiyat ve tenkid sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Yaşar, O. ve Örgü Yaşar, F. (2007). Çanakkale atasözleri ve coğrafi analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 6, S.19 (95-105).

- Yaşar, O. ve Örgü Yaşar, F. (2010). Orta Karadeniz bölümü illeri atasözleri ve deyimlerinde coğrafik unsurlara ilişkin karşılaştırmalı bir yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11 s. 586-598.
- Yetiş, K. (1993). *Bir İstanbul hanımefendisi: Samiha Ayverdi'den Türkçe'nin nakışları, atasözleri - deyimler, tekerlemeler-bilmeceler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Yıldırım, A. -Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, S. (2010). *Homo sermo onis: ifade eden insan*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış atasözleri sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing Yayın- Dağıtım.